

अग्रत संघटक प्रतिमान वापराच्या परिणामकारकतेचा अभ्यास

प्रा. ज्योत्सना मोहन कांबळे

सहायक प्राध्यापक, टिळक शिक्षण महाविद्यालय

Email- jotsnasonawane@gmail.com

[Scholarly Research Journal's](http://www.srjis.com) is licensed Based on a work at www.srjis.com

प्रस्तावना- पूर्वीची शिक्षण प्रशिक्षण ही संकल्पना बदलली असून अलिकडे त्यास शिक्षक शिक्षण असे म्हणतात. प्रशिक्षणात एखाद्या विषयात किंवा विभागात विशिष्ट शिक्षण देऊन तरबेज करण्यात येते. शिक्षक शिक्षणात सर्वस्पर्शी अंगाचा विचार करण्यात येतो. यात निरंतर शिक्षणावर लक्ष केंद्रित करण्यात येते. प्रशिक्षणात एखाद्या कौशल्यात तरबेज होण्यासाठी भर दिला जातो प्रशिक्षणाचा उद्देश मानवी किंवा तांत्रिक कौशल्य प्राप्त करणे हा असतो. शिक्षणाचे कार्य प्राथमिकरूपाने सैध्दांतिक अथवा प्रायोगात्मक किंवा दोन्ही प्रकारचे शिक्षण देणे हे होय. शिक्षण दृष्टी व बुद्धी यांचे प्रशिक्षण देण्याचे कार्य करते. शिक्षक हा आयुष्यभर विद्यार्थी असतो. शिक्षक जागरूक व अद्ययावत राहण्यासाठी त्यांना वेळोवेळी अध्ययन करण्याची संधी प्राप्त झाली पाहिजे. सतत ज्ञानदान करणा-याने सतत ज्ञान ग्रहण केले पाहिजे शिक्षणाद्वारे विद्यार्थ्यांना कालच्या नव्हे तर आजच्या जगासाठी आपल्याला तयार करावयाचे असेल तर शिक्षकाने आजच जगातील ज्ञान प्रवाह, नवी अध्यापन तंत्रे व नवे दृष्टिकोन आत्मसात केले पाहिजे.

1.1. सैध्दांतिक पार्श्वभूमी-अग्रत संघटक प्रतिमान

आसुबेलची उपपत्ती = अनिर्देशित अनुदेशन उपपत्ती

आसुबेलच्यामते ज्ञानप्राप्ती आणि बौद्धिक विकास ही शालेय शिक्षणाची महत्त्वाची उद्दिष्टे आहेत. विद्यार्थीकेंद्रित दृष्टीकोन आणि आशय केंद्रित दृष्टीकोन यातील विरोध फसवा आहे. आशय केंद्रित दृष्टीकोन खरे पुरस्कर्ते व्यक्तिमत्व विकास समायोजन वा विचार विकसन याकडे दुर्लक्ष करत नाही तसेच अध्ययनकर्त्याची पूर्वतयारी, प्रेरणा,

व्यक्तिभेद या संशोधित घटकांकडे मुळीच दुर्लक्ष करीत नाहीत. याचप्रमाणे बालककेंद्रित दृष्टीकोनाचे पुरस्कर्तेही आशयावरील प्रभुत्वप्राप्तीला कमी महत्त्व देत नाही. आशयप्राप्ती हे शिक्षणाचे एक महत्त्वाचे उद्दिष्ट असेल तर हा आशय विद्यार्थ्यांपर्यंतच पोहचविण्याचे कार्य शिक्षकाचे असून विद्यार्थ्यांची भूमिका आशय स्वीकारकाची व त्यावर प्रभुत्व मिळविण्याची असते. येथे शिक्षक विद्यार्थ्यांना नव्या संकल्पना आणि तत्वे शिकवितात. यासाठी असुबेलने बोधात्मक संरचना व अध्ययनाचे प्रकार सांगितले आहेत. (सोहनी 2005, पान नं. 100)

अग्रत संघटक प्रतिमानाच्या पायऱ्या-

1. अग्रत संघटकाचे सादरीकरण - हेतूचे स्पष्टीकरण, संघटकाचे सादरीकरण, उदाहरण व संदर्भ देणे, सारांश रूपाने पुनरावृत्ती, पूर्वज्ञानाची जागृती
2. अध्ययन साहित्याची मांडणी - आशय व अध्ययन साहित्याचे सादरीकरण अध्ययन साहित्याचा तार्कीक क्रम साहित्याचे सादरीकरण, अवधान टिकवून ठेवणे
3. बोधात्मक संरचनेचे दृढीकरण- एकात्मतेच्या तत्वाचा वापर, क्रियाशील अध्ययनासाठी प्रवृत्त करणे, आशयाकडे पाहण्याचा चिकित्सक दृष्टिकोनाची निर्मिती, शंका निरसन

संशोधन अभ्यासाची गरज

- शाळेतील शिक्षक हे दैनंदिन अध्यापनामध्ये अध्यापन प्रतिमानांचा वापर करत नाही.
- भावी काळातील शिक्षकांनी त्यांच्या दैनंदिन अध्यापनामध्ये अध्यापन प्रतिमानांचा वापर करावा यासाठी विद्यार्थी-शिक्षकांना प्रतिमानाद्वारे अध्यापन करताना अध्ययन-अध्यापन प्रक्रिया कशी चालते याचा अनुभव मिळण्यासाठी

संशोधन अभ्यासाचे महत्त्व

- अग्रत संघटक प्रतिमानाचा वापर केल्यामुळे अध्ययन प्रभावी होऊन, अध्यापनाचा दर्जा सुधारण्यास मदत होईल.
- अध्यापन प्रतिमान वापरण्यासाठी प्रोत्साहन मिळेल

- भावी शिक्षक शाळेमध्ये त्यांच्या दैनंदिन अध्यापनात अध्यापन प्रतिमानांचा वापर करतील .
- अध्ययन-अध्यापन प्रक्रिया चांगली घडून येण्यासाठी वातावरण निर्मितीची आवश्यकता असते हे विद्यार्थी-शिक्षकांच्या लक्षात येईल .

शीर्षक - अग्रत संघटक प्रतिमान वापराच्या परिणामकारकतेचा अभ्यास

समस्याविधान- बी . एड महाविद्यालयातील शालेय व्यवस्थापन विषयाच्या निवडक घटकाचे अग्रत संघटक प्रतिमान व पारंपारिक पध्दतीच्या वापराच्या परिणामाचा अभ्यास.

संकल्पनात्मक व्याख्या

- **अग्रत संघटक -** “अध्ययन साहित्यापेक्षा अग्रत संघटक हा उच्च पातळीचा, अमूर्त, सामान्यीकृत आणि सर्व समावेशक असतो तो अध्ययन साहित्याच्या पूर्वी सादर केला जातो . त्याचा हेतू नवीन अध्ययन साहित्य आणि ज्ञात अध्ययन साहित्य यांच्यातील भेद स्पष्ट होण्यासाठी अध्ययनकर्त्याला मदत करणे आणि नवीन अध्ययन साहित्याचे जुन्या अध्ययन साहित्याशी संबंध जोडणे, एकात्मिकरण करणे हा असतो .” (असुबेल डी . पी 1968)(संजीनवी महाले, अध्यापनाची प्रतिमाने आणि अध्ययन शैली, पान नं . 81)

परिणामकारकता - अध्यापन परिपाक म्हणून पूर्व निश्चित उद्दिष्टाप्रत विद्यार्थ्यांनी केलेली प्रगती म्हणजे परिणामकारकता होय .

कार्यात्मक व्याख्या

अग्रत संघटक प्रतिमान = डेव्हिड असुबेल यांनी विकसित केलेले प्रतिमानाचे पदबंध .

परिणामकारकता- बी . एड प्रशिक्षणार्थीना अग्रत संघटक प्रतिमान व पारंपारिक पध्दत यांच्या सहाय्याने अध्यापन केल्यानंतर उत्तर चाचणीच्या गुणांच्या मध्यमानात दिसून येणारा फरक म्हणजे परिणामकारकता होय .

संशोधनाची उद्दिष्टे

1. अग्रत संघटक प्रतिमानाच्या सहाय्याने अध्यापन करणे .
2. पारंपारिकच्या पध्दतीच्या सहाय्याने अध्यापन करणे .
3. अग्रत संघटक प्रतिमान व पारंपारिक पध्दतीच्या सहाय्याने केलेल्या अध्यापनाची परिणामकारकता तपासणे .

गृहितके

1. अध्यापनाची प्रतिमाने वर्गातील अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेसाठी आवश्यक वातावरण निर्मिती करतात . (नागमोती, देसले, पान नं . - 125)
2. शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयामध्ये पारंपारिक पध्दतीचा अधिक वापर करतात . (नागमोती, देसले, पान नं . 88)
3. बी . एड च्या विषयामध्ये अग्रत संघटक प्रतिमानाद्वारे अध्यापन करता येते . (बुध्दीसागर एम -1987)

संशोधन परिकल्पना

अग्रत संघटक प्रतिमानाद्वारे अध्यापन केल्यानंतर विद्यार्थ्यांच्या संपादनात व पारंपारिक पध्दतीने अध्यापन केल्यानंतर विद्यार्थ्यांच्या संपादनात प्रायोगिक गटाच्या उत्तर चाचणीतील गुणांच्या मध्यमानात वाढ होते . (उद्दिष्ट क्र . 3)

शून्य परिकल्पना

अग्रत संघटक प्रतिमानाद्वारे अध्यापन केल्यानंतर विद्यार्थ्यांच्या संपादनात व पारंपारिक पध्दतीने अध्यापन केल्यानंतर विद्यार्थ्यांच्या संपादनात प्रायोगिक गटाच्या उत्तर चाचणीतील गुणांच्या मध्यमानात सार्थ फरक पडत नाही .

संशोधनाची व्याप्ती

प्रस्तुत संशोधन हे सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठातील सर्व शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील बी . एड चे विद्यार्थी .

संशोधनाची मर्यादा

1. प्रशिक्षणार्थीच्या प्रेरणा, थकवा, आवड, पूर्वानुभव, वृत्ती, कल यांचा प्रतिसादावर होणाऱ्या परिणामांचा येथे विचार केला जाणार नाही.
2. प्रस्तुत संशोधनातील निष्कर्ष हे प्रतिसादकांनी दिलेल्या प्रतिसादावर अवलंबून असतील.

संशोधन परिमर्यादा

1. सदर संशोधन सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाच्या शिक्षणशास्त्र पदवी अभ्यासक्रमाच्या सन धर्म्तथा च्या अभ्यासक्रमा पुरतेच मर्यादित आहे.
2. प्रस्तुत संशोधनासाठी संपादन चाचणी संशोधिका निर्मित आहे.
3. शिक्षणशास्त्र महाविद्यायातील बी . एड वर्गाच्या मराठी माध्यमातील विद्यार्थ्यां पुरतेच मर्यादित आहे.
4. सदर संशोधन शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयाच्या बी . एड अभ्यासक्रमातील शालेय व्यवस्थापन- या विषयातील आपत्ती व्यवस्थापनाचे, वेळेचे व्यवस्थापन, वर्ग व्यवस्थापन या घटकापुरतेच मर्यादित आहे.

जनसंख्या - सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठातील सर्व बी . एडचे विद्यार्थी.

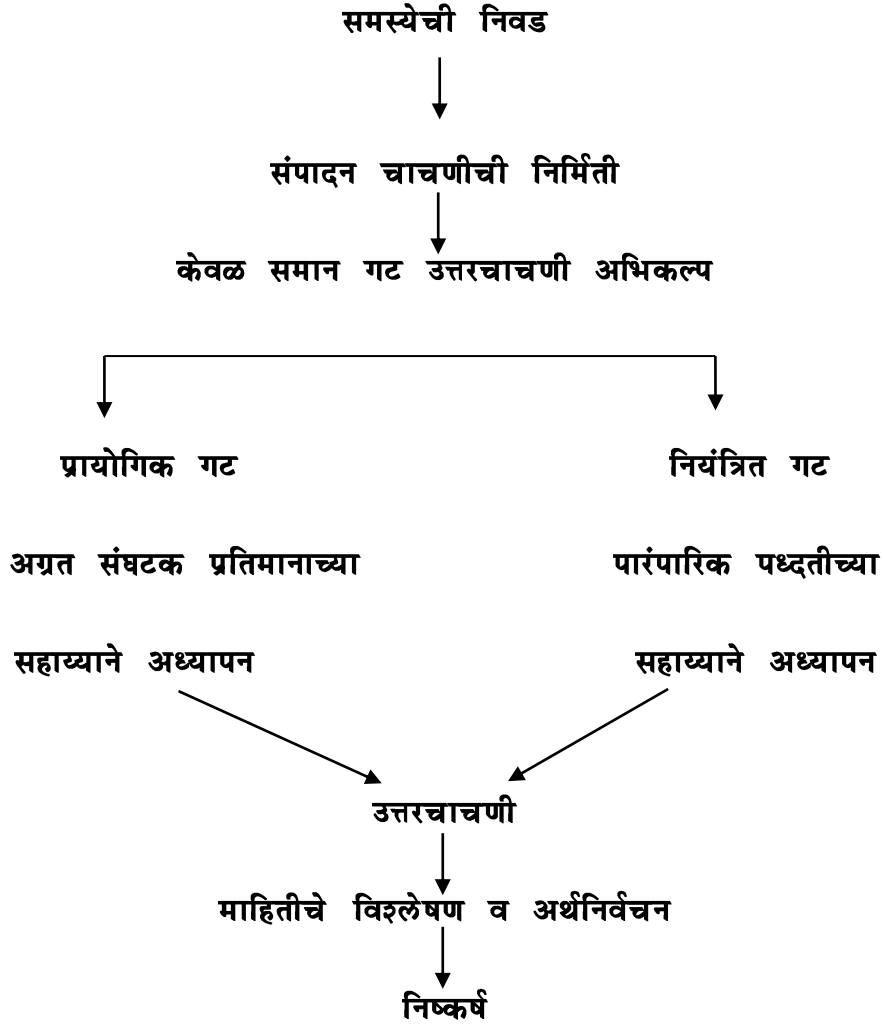
नमूना निवडपध्दती - सहेतूक नमूना निवड केली व न्यादर्श म्हणून ऋथए विद्यार्थ्यांची निवड केली.

संशोधनातील चले

- स्वाश्रयी चल- अग्रत संघटक प्रतिमानाद्वारे अध्यापन व पारंपारिक पध्दतीने केलेले अध्यापन
- आश्रयी चल - विद्यार्थ्यांचे प्राविण्य संपादन
- नियंत्रित चल - चाचणी, विद्यार्थी संख्या, माध्यम, प्रयोजक.

संशोधन पध्दती - प्रस्तुत संशोधनामध्ये प्रायोगिक पध्दती निवड केलेली आहे.

संशोधनाच्या कार्यपध्दतीचा प्रवाहीतक्ता

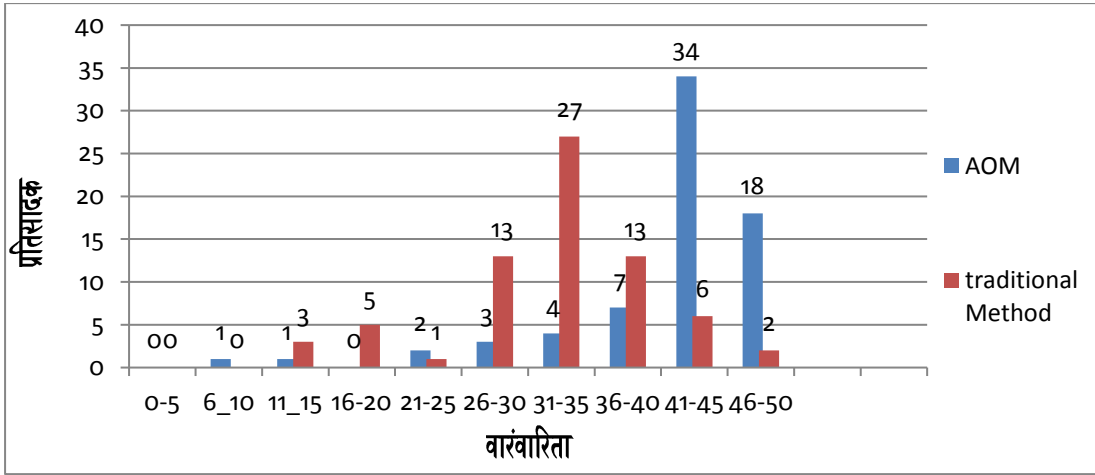
संशोधन अभिकल्प - केवळ उत्तर चाचणी समान गट अभिकल्प या अभिकल्पाची निवड केली आहे.

माहिती संकलनाची साधने : प्रस्तुत संशोधनामध्ये संपादन चाचणी या माहिती संकलन साधनांचा वापर केला आहे. ही संपादन चाचणी गुणांची होती.

संख्याशास्त्रीय साधने : संशोधनासाठी गोळा केलेल्या माहितीचे अर्थनिर्वचन व निष्कर्ष काढण्यासाठी शेकडेवारी, मध्यमान या साधनांचा वापर केला आहे.

सारणी 1. अग्रत संघटक प्रतिमानाच्या सहाय्याने अध्यापन केल्यानंतर विद्यार्थ्यांचे संपादन गुण व पारंपारिक पध्दतीने अध्यापन केल्यानंतर विद्यार्थ्यांचे संपादन गुण यामधील फरक.

वारंवारिता	0	6	11	16	21	26	31	36	41	46	N	मध्यमान
	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
	5	10	15	20	25	30	35	40	45	50		
अग्रत संघटक प्रतिमान	0	1	1		2	3	4	7	34	18	70	41.35
पारंपारिक पध्दती	0	0	3	5	1	13	27	13	06	2	70	32.35

आलेख 1 प्रायोगिक गट व नियंत्रित गट यांच्या संपादन गुणांतील फरक

निरीक्षण :- सारणी 1 व आलेख 1 यावरून अग्रत संघटक प्रतिमानाच्या सहाय्याने केलेल्या अध्यापनातील विद्यार्थ्यांचे संपादन गुणांचे मध्यमान 41.35 आहे, तर पारंपारिक पध्दतीच्या सहाय्याने केलेल्या अध्यापनातील विद्यार्थ्यांचे संपादन गुणांचे मध्यमान 32.35 आहे

अर्थ निर्वचन :- प्रायोगिक गट एक ला अग्रत संघटक प्रतिमानाच्या सहाय्यान केलेल्या अध्यापनातील विद्यार्थ्यांचे संपादन गुणांचे मध्यमान हे नियंत्रित गटला पारंपारिक पध्दतीच्या सहाय्याने केलेल्या अध्यापनातील विद्यार्थ्यांचे संपादन गुणांच्या मध्यमानापेक्षा

9 गुणांनी जास्त आहे. म्हणजेच अग्रत संघटक प्रतिमानाद्वारे केलेले अध्यापन प्रभावी आहे.

शून्य परिकल्पना

अग्रत संघटक प्रतिमानाद्वारे अध्यापन केल्यानंतर विद्यार्थ्यांच्या संपादनात व पारंपारिक पध्दतीने अध्यापन केल्यानंतर विद्यार्थ्यांच्या संपादनात प्रायोगिक गटाच्या उत्तर चाचणीतील गुणांच्या मध्यमानात सार्थ फरक पडत नाही.

सारणी 2. शून्य परिकल्पना दोनचे परिक्षण

वारंवारिता	विद्यार्थी संख्या (N)	मध्यमान (M)	शून्य परिकल्पनेचा स्वीकार/ त्याग
नियंत्रित गट	70	32.17	त्याग
प्रायोगिक गट	70	40.11	

निरीक्षण - सारणी 2 वरून असे दिसून येते प्रायोगिक गटातील मध्यमान हे नियंत्रित गटातील मध्यमानापेक्षा जास्त आहे याचा अर्थ शून्य परिकल्पनेचा त्याग व संशोधन परिकल्पनेचा स्वीकार केला.

अर्थनिर्वचन:- शालेय व्यवस्थापन या विषयातील निवडक घटकांचे बी.एड विद्यार्थ्यांच्या नियंत्रित गटाच्या उत्तर चाचणीपेक्षा प्रायोगिक गटाच्या उत्तर चाचणीतील गुणांच्या मध्यमानात वाढ झाली. पारंपारिक पध्दतीने केलेल्या अध्यापनापेक्षा अग्रत संघटक प्रतिमानाद्वारे केलेले अध्यापन हे प्रभावी आहे.

निष्कर्ष

- प्रायोगिक गटातील विद्यार्थ्यांचे संपादन मध्यमान हे नियंत्रित गटातील विद्यार्थ्यांच्या संपादन मध्यमानापेक्षा जास्त आहे. म्हणजेच अग्रत संघटक प्रतिमानाद्वारे केलेले अध्यापन प्रभावी आहे.

ठळक निष्कर्ष

- शालेय व्यवस्थापन या विषयातील उपघटकांचे अग्रत संघटक प्रतिमानाच्या सहाय्याने अध्यापन करता येते. (उद्दिष्ट क्र. 1)

- अध्यापनासाठी पारंपारिक पध्दतीपेक्षा अग्रत संघटक प्रतिमाना हे जास्त प्रभावी आहे. (उद्दिष्ट क्र. 2)

संदर्भसूची

- पारसनीस न. रा. , (2008), शिक्षकांचे प्रशिक्षण, पुणे : नित्य नूतन प्रकाशन.
- पंडित बी. बी (1997), 'शिक्षणातील संशोधन', (प्रथमावृत्ती), पुणे : नूतन प्रकाशन.
- भालेराव सु. , चव्हाण शै. , शिंदे प्र. , (2009), 'शालेय व्यवस्थापन : तत्त्वे व प्रात्यक्षिके', नाशिक : गणेशपुजा प्रकाशन.
- भिंताडे, वि. रा (2004), 'शैक्षणिक संशोधन पद्धती'(प्रथमावृत्ती), पुणे : नित्य नूतन प्रकाशन, पुणे.
- महाले सं. रा (2005), 'अध्यापनाची प्रतिमान व अध्ययन शैली', औरंगाबाद : युनिक पब्लिकेशन.
- मुळे, रा. श. , उमाठे, वि. तु (1987) 'शैक्षणिक संशोधन पद्धती'(तिसरी आवृत्ती) औरंगाबाद , महाराष्ट्र विद्यापीठ ग्रंथ निर्माती मंडळ, औरंगाबाद
- सोहनी, चि. रा. (२००६), 'अध्यापनाची प्रतिमाने' पुणे: नूतन प्रकाशन.
- Best ,J.W. & Kahn, J.V.(2005), *Research in Education*, (fifth edition), New Delhi :Prentice - Hall of India Private Limited.
- Bruce Joyce, Maershweil (1997) '*Models of teaching*' (fifth edition) , New Delhi: prentice Hall of India Private Limited.
- Garret ,H. E. (2006) *Statistics in Psychology and education* cosmo publication for Genesis publication Pvt. Ltd. New Delhi